

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В УКРАЇНІ ЯК ПРЕДМЕТ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У сучасних педагогічних дослідженнях історіографічні огляди, які відображають ступінь вивченості порушеної проблеми, стають усе більш затребуваною їх складовою. Розгляд історії історичного опису освітнього, виховного чи наукового феномена, який досліджується, виступає наразі важливою методологічною умовою повноти не тільки історико-педагогічної, але й теоретико-педагогічної розвідки. Ця частина роботи, на думку українського історика педагогіки О. Сухомлинської, має виступати «саме як методологія, побудова власної концепції на аналізі зробленого або ж оцінювання, порівняння різного роду концепцій щодо обраного предмета й вибору найпридатнішого» [4, с. 8].

Водночас у сучасних дисертаційних роботах українських науковців з питань професійної підготовки вчителя іноземної мови (ІМ), до наукового апарату яких обов'язково входить розгляд ступеня дослідженості проблеми, наводяться переважно праці, що належать до недавнього минулого, є віддаленими від часу написання дисертації у кращому випадку на кілька десятиліть і відображають не стільки історію, скільки теорію дослідження проблеми. Тобто, оцінюючи стан розгляду піднятої проблеми в науці, автори дисертацій зупиняються радше на точках зору, що виникали в ході її розробки, і здебільшого залишають поза увагою аналіз історичних умов виникнення цих точок зору, їх зміну й розвиток. Як наслідок, втрачається можливість передати динаміку розвитку проблеми, натомість консервується статичний зріз наявних на даний момент поглядів.

Виходячи з розуміння історіографії як сукупності наукових праць про певну проблему, створених протягом усього часу її наукового вивчення, формулюємо мету нашої статті як аналіз робіт, що є дотичними до опису історії формування в Україні системи професійної освіти вчителів сучасних іноземних (західноєвропейських) мов і виступають історіографічними фактами, з яких складається загальна картина історії її наукового вивчення.

Аналіз історико-педагогічної літератури, у якій здійснюється ретроспективний огляд проблем, дотичних до професійної підготовки вчителя ІМ, дає змогу за проблемно-тематичним критерієм виділити три групи праць:

1) праці, що вивчають у ретроспективному ракурсі процес запровадження й поширення викладання іноземних мов (стародавніх – класичних і нових – західноєвропейських) на тлі вітчизняної історії розвитку різних типів навчально-виховних закладів та установ. Звернення до цієї групи наукових праць пояснюється безпосередньою залежністю попиту на професійну підготовку відповідних фахівців у кількісному й якісному відношенні від суспільної актуальності таких мов і кінцевих цілей їх вивчення;

2) праці, в яких розглядається шлях становлення і функціонування вітчизняної вищої педагогічної освіти, формування її змісту, виділення в ній певних структурних компонентів, співвідношення теоретичної і практичної підготовки майбутніх учителів тощо. Ця група розвідок подає загальний історичний план розвитку закладів професійно-педагогічної освіти, в контурах якого розгорталася підготовка вчителя іноземної мови як самостійна професійна галузь;

3) праці, в яких висвітлюється безпосередньо становлення організаційних засад, змісту і форм професійної підготовки вчителя ІМ, особливості діяльності навчальних закладів цього профілю.

Окрім проблемно-тематичного підходу до систематизації праць, ми розглядаємо їх також за приналежністю до певних часових періодів, тобто застосовуємо хронологічний критерій, і виділяємо такі періоди:

I – (друга половина XIX ст. – 1917 р.) – праці імперської доби, написані в ході визрівання передумов для розгортання в Російській імперії професійної підготовки власних вчителів нових мов і перших кроків у її становленні;

II – (1917 – 1920-ті рр. XX ст.) – праці періоду розгортання підготовки вчителів ІМ в умовах творення в Україні національної системи освіти;

III – (1930-ті – початок 1960-х рр.) – праці періоду формування системних ознак професійної підготовки вчителя ІМ;

IV – (1960-ті – 1980-ті рр.) – праці періоду подальшого розвитку системи професійної підготовки вчителя ІМ у руслі радянської освітньої парадигми;

V – (90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.) – праці доби переосмислення педагогічного процесу з нових національно-демократичних позицій.

Перший період (друга половина XIX ст. – 1917 рік) – представлений першими оглядами, спогадами, біографічними нарисами другої половини XIX – початку XX ст. про діяльність на українських землях навчальних закладів, у яких здійснювалася підготовка вчителів стародавніх і нових мов: університетів (Д. Багалій, В. Бузескул, М. Владимирський-Буданов, О. Маркевич, Д. Міллер, С. Рождественський, Хр. Роммель, П. Сокальський, М. Халанський, М. Чалий), Ніжинського історико-філологічного інституту (Н. Гербель, А. Добіаш, П. Заболотський), вищих жіночих курсів (М. Жебилев, К. Шохоль). З деяких із них ми дізнаємося про перші кроки романо-германських відділень, відкритих протягом першого десятиліття XX ст. (Халанський, 1908; Шохоль, 1912) Проте ці відомості мають виключно статистично-описовий характер і лише в загальних рисах знайомлять зі змістом професійної підготовки в цій галузі.

У цей же період почали з'являтися праці російських та українських авторів, повністю чи частково присвячені розгляду історії запровадження й поширення іноземних мов (стародавніх і нових) чи методики їх навчання на тлі розвитку різних типів середніх навчально-виховних закладів: І. Альошинцева, 1912; Є. Біка, 1889; Є. Варона, 1874; І. Глівенка, 1916, П. Нея, 1901; С. Рождественського, 1902; та ін.

У другому періоді (1917 – 20-ті рр. XX ст.) відбулася активізація історико-педагогічної думки в напрямі не просто опису, а критичного аналізу попередніх освітніх систем, пошуку можливостей використання позитивного вітчизняного й зарубіжного досвіду. Переважна більшість праць цього періоду підсумовувала досвід вищої школи у повоєнний період (Г. Гринько, 1923; С. Постернак, 1918/19; Я. Ряпшо, 1924, 1925 та ін.). У тих небагатьох розвідках, що зверталися до історії вищої школи в Україні дореволюційного періоду (В. Бузескул, 1927, Х. Титов, 1924;), історико-педагогічні явища, що описувалися з використанням багатоджерельної бази, проте, не охоплювали процесу становлення підготовки вчителів нових мов.

Окремо слід згадати книгу Я. Звігальського та М. Іванова «Професійна освіта на Україні» (1927), яка вирізняється використанням у ній оригінальною спробою «подати освітню статистику на тлі економіки» та поєднанням статистичного підходу (за окремими галузями професійної освіти) з порівняльним (порівняння різних типів навчальних установ дореволюційної Росії, РРФСР, УСРР та найбільших країн Європи й Сполучених Штатів Америки). У розділі книги, присвяченому історії педагогічної освіти, поряд з підготовкою вчителів класичних мов в описовому плані згадувалися також закла-

ди для підготовки вчителів нових мов, зокрема педагогічні курси при університетах (1860–1867), чого не було в усіх інших історико-педагогічних роботах цього періоду.

Так само, як і в перший період, домінуючим у цей час проблемно-тематичним напрямом є опосередкований розгляд питань історії іноземної освіти в межах дискусійного поля процесу впровадження і утвердження іноземних мов у змісті шкільної програми. Питання професійної освіти вчителя ІМ розглядалися наразі лише в контексті вимог, які декларували, чого і як він має навчити учнів. При цьому, жодних ретроспекцій в історію підготовки таких вчителів не здійснювалося. Головна причина такого стану справ бачиться, по-перше, в різко негативному ставленні радянської влади до системи освіти дореволюційної Російської імперії, яка оцінювалася не інакше як «буржуазна», тобто класово ворожа, і, по-друге, браком серйозних наукових центрів, які б опікувалися іноземною освітою. Підготовкою таких педагогічних кадрів у Росії займалося лише чотири виші [3, с. 83]. В Україні ж на зміну ліквідованим у 1920 р. університетам у цей період не прийшло жодних рівних їм за масштабом наукових досліджень закладів вищої педагогічної освіти. Відповідно, не відбувалося будь-яких історіографічних наукових розробок у цій галузі.

Зусилля науковців, що займалися в 1930-х рр. питаннями іноземної освіти, спрямовувалися насамперед на забезпечення майбутніх і вже працюючих учителів ІМ науково обґрунтованою системою викладання, оскільки з 1932 р. вперше в історії вітчизняної школи знання кожним випускником середньої школи однієї іноземної мови стає обов'язковою умовою шкільної освіти. У цей час з'являються окремі фахові публікації (М. Кестнер, 1937, Н. Мамуна, 1934; Й. Селіханович, 1936) й перші науково-методичні посібники для підготовки вчителів ІМ, до яких входять різні за обсягом огляди історії викладання стародавніх і нових мов. Проте, на кінець 30-х років XX ст. проблема підготовки викладачів ІМ все ще недостатньо усвідомлювалася як окрема важлива мета розвитку вищої педагогічної освіти і предмет історико-педагогічних досліджень.

1940–1950-ті рр. позначилися в історії дослідження проблеми професійної підготовки вчителів ІМ сплеском інтересу науковців до вивчення історії поширення, вивчення й викладання іноземних мов і спадку вітчизняної й зарубіжної методики навчання іноземних мов, в результаті чого було захищено цілу низку дисертаційних робіт: докторська дисертація І. Рахманова – «Очерк истории методов преподавания новых иностранных языков», 1948; кандидатські дисертації В. Аракіна – «История распро-

странения, изучения и преподавания иностранных языков в России», 1947; І. Салістри – «К вопросу об истории методов обучения иностранным языкам», 1947; С. Фоломкиної – «История методики начального обучения чтению на английском языке», 1951; О. Логінової – «История преподавания иностранных языков в советской средней школе с 1917 по 1931 год», 1952; Л. Андреевської-Левенстерн – «История методических направлений в обучении иностранным языкам в России во 2-й половине XIX в.», 1953; Б. Лемперта – «Очерк по истории преподавания французского языка в средних школах Бессарабии и Молдавской ССР», 1954; Ж. Вітліна – «Развитие сравнительного метода в преподавании грамматики немецкого языка в средних учебных заведениях России (XVIII–XX вв.)», 1959. До уваги фахівців у галузі викладання іноземних мов було представлено кілька книг і публікацій у періодичних виданнях зі згаданої вище тематики (В. Аркавін, 1948; В. Бобровніков та М. Юдін, 1949; П. Журовська, 1946; О. Логінова, 1955, В. Раушенбах, 1946; І. Рахманов, 1949).

І знову ж таки автори переважної більшості тогочасних досліджень ще не розглядали професійно-педагогічну іншомовну освіту як об'єкт історико-педагогічний. Вони лише відзначали перманентну в історії вивчення західноєвропейських іноземних мов недостатність підготовлених викладацьких кадрів і сходилися на думці, що вона постійно виступала суттєвою перешкодою у поширенні й успішній організації викладання мов.

Притаманну цьому періоду недооцінку знань про накопичений вищою школою, зокрема історико-філологічними факультетами дореволюційних університетів, досвід організації професійної підготовки іншомовних філологів можна, втім, пояснити тим фактом, що діяльність педагогічних інститутів/факультетів іноземних мов, мережа яких почала особливо активно розгортатися в Радянському Союзі лише наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст., суттєво відрізнялася від їх історичних попередників як за цілями, так і за змістом. По-друге, як слушно зауважила з цього приводу З. Цветкова (1951), швидке зростання кількості спеціальних педагогічних навчальних закладів, не підкріплене достатніми історичними традиціями, призводило до деякої стихійності в організації професійної підготовки вчителя іноземної мови, яка до того ж не супроводжувалася будь-яким науковим аналізом чи узагальненням вже існуючого досвіду роботи кращих фахових кафедр вузів [5, с. 53]. Крім того, при загальній обмеженій кількості робіт з історії радянської вищої школи вивчення історії вищої педагогічної освіти в Українській РСР, де в 1930-х рр. було створено власну мережу закладів

професійної лінгвістичної освіти, до початку 1960-х років взагалі ніхто спеціально не займався – що підтверджує автор першого дисертаційного дослідження історії вищої педагогічної освіти в УРСР в межах періоду 1917–1941 рр. Н. Лескевич [1, с. 5]. Загалом вагомим історіографічним матеріалів з історії професійної іншомовної освіти, виданих протягом 40–50-х рр. ХХ ст., нами не знайдено.

Тобто, характеризуючи друковані матеріали 1930-х – початку 1960-х рр., близькі до проблеми професійної підготовки вчителя ІМ, підкреслимо, що серед них, як і раніше, продовжували домінувати праці першої і другої груп, які зосереджувалися на історії викладання іноземних мов і загальних засадах розгортання вищої педагогічної освіти. Третя група матеріалів була представлена лише короткими фрагментами і тезами, які швидше наслідували стереотипи оцінювання рівня підготовки викладацьких кадрів з іноземних мов в історії вітчизняної освіти як недостатній, аніж намагалися розібратися в сутнісній стороні цього питання.

І лише у IV періоді (1960–1980-ті рр.) розпочалося позиціонування вчителя ІМ як самостійного об'єкта дослідження. Паралельно з продовженням наукових розвідок у галузі історії розвитку методів навчання іноземних мов (докторська дисертація О. Миролюбова «История методики обучения иностранным языкам в СССР» (1973), книг «Методическое наследство академика Л. В. Щербы в области обучения иностранным языкам в средней школе» (Є. Константінов, 1962), «Общая методика обучения иностранным языкам в средней школе» (під редакцією О. Миролюбова, І. Рахманова, В. Цетлін, 1967), «Краткий обзор основных методов преподавания иностранных языков с I по XX век» (В. Раушенбах, 1971), «Основные направления в методике преподавания иностранных языков в XIX–XX вв.» (І. Рахманов, 1972), «Из истории методов преподавания иностранных языков» (Г. Ведель, 1979) та інших) відбувається розширення дослідницького поля в напрямі здійснення перших ретроспективних розвідок в історичний досвід підготовки іншомовних фахівців.

Однією з перших таких розвідок стала книга російського автора С. Ніконової «У истоков советской методики обучения иностранным языкам» (1969), в якій містився окремий розділ під заголовком «Підготовка кадрів вчителів іноземних мов». Спираючись, в умовах повної відсутності інших подібних досліджень, виключно на фонди Ленінградського державного архіву, автор книги охопила два періоди в історії викладання іноземних мов і його кадрового забезпечення – з 1900 по 1917 рік та з 1917 по 1923 рік. У ході стислого огляду дожовтневого періоду роз-

виту викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах, позиції Міністерства народної освіти щодо цього та становища з викладацькими кадрами С. Ніконова зробила висновки про те, що: **1)** на початок **1900-х** рр. у Російській імперії не було власних учених-фахівців у галузі викладання нових іноземних мов; **2)** викладачів цих мов – через відсутність у них спеціальної вищої освіти та низький загальноосвітній статус нових мов як навчального предмета – довгий час не визнавали повноправними членами вчительської спільноти; **3)** завдяки поширенню в Російській імперії нових, практично спрямованих методичних ідей викладання іноземної мови («натурального методу») на черзі дня постало питання про необхідність вдосконалення наукової і педагогічної підготовки вчителів нових мов. Поряд з цінними спостереженнями й умовиводами, що стосувалися змісту тогочасної професійної підготовки майбутнього вчителя ІМ, складного шляху її вивільнення від попередніх університетських традицій і адаптації до нових умов побудови трудової школи, слід відзначати дещо надмірну пафосність й ідеалізацію досліджуваного періоду, притаманні, як позиції автора, так і використаною нею публіцистичному викладу матеріалу.

Відомий російський учений О. Миролібов, подаючи в своїй докторській дисертації (**1973**) комплексний аналіз історії розвитку радянської методики навчання іноземних мов, разом з описом стану шкільного викладання іноземних мов у виокремлені ним етапи, побіжно зупинявся на забезпеченні такого викладання педагогічними кадрами. Утім, оскільки ця проблема не була для нього ключовою, науковець не заглиблювався в її детальний аналіз, а лише констатував деякі характерні для кожного етапу зміни у вирішенні питання з кадрами, наприклад, появу в Радянському Союзі наприкінці **1920-х** рр. перших спеціальних інститутів іноземних мов, нереалізовані через війну наміри уряду з початку **1940-х** рр. різко збільшити мережу вузів для підготовки вчителів іноземних мов тощо [2]. Навіть, за умови великої схематичності такого огляду відзначимо, як безперечну заслугу автора наскрізне, впродовж усього викладу, дотримання корелятивного зв'язку між викладанням мов і підготовкою кадрів вчителів та значно довший, ніж в усіх попередніх дослідженнях, відтинок історії радянської освіти (до **1970-х** рр.).

Звернення до історичних витоків сучасної підготовки вчителя ІМ знаходимо також у дисертації «Постановка преподавания западноевропейских языков в Московском Лазаревском институте восточных языков» (Н. Мурадян, **1981**), де поряд з аналізом стану викладання західноєвропейських мов розглядалася історія організації їх вивчення в інституті, навчальні програми,

підручники й навчальні посібники з західноєвропейських мов, викладалися методичні погляди викладачів. Це дослідження, яке мало загалом методичне спрямування, хоча, на жаль, не набуло широкої аудиторії серед фахівців як історико-педагогічне, проте акцентувало існування проблеми історіографічного опису професійної підготовки кадрів у галузі іншомовного мовознавства.

Перелік робіт цього періоду, віднесених нами до третьої групи, доповнюють окремі матеріали професора Удмуртського державного університету О. Шапкіна: «К вопросу о подготовке преподавательских кадров по иностранным языкам в дореволюционной России» (**1972**), «Из истории практической подготовки учителей иностранного языка в дореволюционной России» (**1989**). Проте вони охоплюють лише вузькі аспекти професійної підготовки вчителів ІМ у вітчизняній дореволюційній історії, носять виключно тезовий характер і не є доступними для широкого кола читачів, оскільки надруковані у збірниках повідомлень на регіональних наукових конференціях.

Автори чисельних у період **1960–1980-х** рр. наукових досліджень з історії загальної й професійно-педагогічної освіти в УРСР (А. Бондар, Г. Івашина, Н. Лескевич, М. Ніжинський, В. Пітов, К. Присяжнюк, М. Рудько, В. Струбицький, оминули своєю увагою діяльність таких притаманних національній вищій школі освітніх установ, як відділи чужоземних мов при інститутах народної освіти (ІНО), державні курси чужоземних мов, Український інститут лінгвістичної освіти, лінгвістичні технікуми. Часом, у них наводились і помилкові, недостатньо перевірені факти. А у масштабному двотомному виданні, підготовленому Київським державним університетом, «Вища школа Української РСР за **50** років» (**1967**) зовсім побіжно, без аналізу сутнісної сторони цього факту, говорилося про участь інститутів народної освіти у підготовці викладачів іноземних мов для інститутів (**1920-ті** рр.), про відкриття (без точної дати) Київського інституту лінгвістичної освіти, про існування на початок **1941** р. педагогічних інститутів іноземних мов у Дніпропетровську, Одесі і Харкові й одного учительського інституту іноземних мов у Харкові, евакуацію Харківського педагогічного інституту іноземних мов.

І знову, оцінюючи в межах **1960–1980-х** рр. проблемно-тематичне дослідницьке поле, відзначимо, що праці третьої виділеної нами групи хоча й увійшли до числа напрацьованих ІV хронологічного періоду, проте становили серед них лише невелику частку. Вцілому згадані роботи не здійснили вирішального впливу на загальний характер наукового дискурсу у напрямі

виокремлення проблеми професійної підготовки вчителя ІМ як самостійного предмета ретроспективних досліджень.

І тому серед історичних розвідок українських авторів дотичних до проблеми професійної підготовки вчителя ІМ і належних до V періоду, котрий розпочався в 1991 р. і триває досі, можна назвати лише підрозділи кандидатських дисертацій Н. Борисової «Теоретичні й методичні засади навчання іноземних мов у школах України (1917–1933 рр.)» (2004) та А. Долапчі «Теорія і практика навчання іноземних мов як складової змісту гімназичної освіти другої половини XIX – початку XX століття» (2008). Перша з них, утім, містить багато сумнівних термінів і тез, не підкріплених документами й фактами, що робить її внесок у дослідження історії іншомовної професійно-педагогічної освіти досить хитким в історіографічному сенсі. А в нещодавно захищеній дисертаційній роботі А. Долапчі «Теорія і практика навчання іноземних мов як складової змісту гімназичної освіти другої половини XIX – початку XX століття» (2008) поряд із з'ясуванням витоків включення навчання іноземних мов у зміст гімназичної освіти, аналізом поглядів вітчизняних науковців на навчання іноземних мов у гімназичній освіті, обґрунтуванням періодизації й досвіду розвитку теорії і практики навчання іноземних мов у гімназіях у досліджуваний період частково розглядається стан професійної підготовки вчителів іноземних мов і наводяться чинники, що сприяли поліпшенню стану забезпеченості гімназій підготовленими вчителями мов. Проте, автор дослідження зосереджується не стільки на виявленні раніше невідомих фактів з історії професійної підготовки вчителів іноземних мов особливо нових, скільки на доведенні думки, що викладання іноземних мов у гімназіях багато в чому було зумовлено рівнем підготовленості і якісним складом викладачів мов. А у невеликому препринтному виданні українського автора І. Мозгової «Іноземні мови в Острозькій колегії, братських школах і Києво-Могилянській академії (кін. XVI – поч. XIX ст.)» (2004) увага повністю зосереджується на зображенні системи мовної освіти у цих навчальних закладах, у її взаємозв'язку з європейським культурним процесом і не торкається питань професійно-педагогічної іншомовної освіти.

У російській історіографії порушеної проблеми слід відзначити книгу О. Мироллобова «История отечественной методики обучения

иностранным языкам» (2002), де ця тема побіжно окреслена; докторську дисертацію М. Ветчинової «Теория и практика иноязычного образования в отечественной педагогике второй половины XIX – начала XX века» (2009), одним із завдань якої є виявлення соціально-педагогічного портрету викладача ІМ й особливостей його професійно-педагогічної підготовки протягом охопленого дослідження періоду, та статтю російських авторів Е. Солововой, Е. Пореченковой (2008), з історії розвитку в Росії наприкінці XIX – на початку XX ст. філологічної освіти, яка, однак, обмежується лише цим регіоном.

Отже, проведений нами аналіз історіографії дослідження проблеми професійної підготовки вітчизняних учителів ІМ дозволяє стверджувати, що вивчення цієї проблеми досі носило фрагментарний, уривчастий, розпорошений за хронологією характер. Комплексного, цілісного, системного дослідження цього питання ще немає. Історіографічної традиції вивчення цієї проблеми ще не склалося, в результаті чого стан її науково-історичної розробки серйозно відстає від сучасної суспільної потреби. Ліквідація такого відставання має стати метою подальших досліджень у галузі професійної підготовки вчителя ІМ в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лескевич Н. А. Высшее педагогическое образование в Украинской ССР с 1917 по 1941 год : автореф. дис. ... канд. пед. наук. / Н. А. Лескевич Одесса, 1963. – 19 с.
2. Мироллобов А. А. История методики обучения иностранным языкам в СССР : автореф. дис. на соискание научн. степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 «Методика преподавания» / А. А. Мироллобов. – М., 1973. – 50 с.
3. Мироллобов А. А. История отечественной методики обучения иностранным языкам / А. А. Мироллобов. – М. : СТУПЕНИ, ИНФРА-М, 2002. – 448 с.
4. Сухомлинська О. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини XX століття / Ольга Сухомлинська // Шлях освіти. – 2007. – № 4. – С. 6–12.
5. Цветкова З. М. Основные вопросы методики обучения в педагогических институтах и на факультетах иностранных языков / З. М. Цветкова // ИЯШ. – 1951. – № 5. – С. 53–62.